

CUMHURİYETİN YÜZÜNCÜ YILINDA SOSYAL BİLİMLER: SÜREKLİLİK VE DÖNÜŞÜM SEMPOZYUMU

Bildiri Kitabı

Editör
Dr. Bilal GÜZEL

Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Sosyal Bilimler:
Süreklilik ve Dönüşüm Sempozyumu
Bildiri Kitabı

Editör

Dr. Bilal GÜZEL

Editör Yardımcıları

Arş. Gör. Zeynep SAFİ

Arş. Gör. Mustafa GENÇLER

Arş. Gör. Onuralp ŞAHAN

ASBÜ Yayınları - 20

Bildiri Kitabı

Ankara, Şubat 2024

ISBN: 978-625-94492-1-0

ASBÜ Yayınları

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Hükümet Meydanı No: 2 06050 Ulus/Altındağ/Ankara

bilgi@edu.asbu.tr

Tel : +90 312 596 44 44-45

Fax : +90 312 311 86 00

PTT keş: Asbü@hs01.keş.tr

Yayınevi Sertikası: 48453

Kapak, Sayfa Tasarımı, Baskı ve Cilt

Grafiker®

Grafik-Ofset Matbaacılık Reklamcılık

Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.

Oğuzlar Mahallesi

1396. Cadde No: 6/A

06520 Balgat-ANKARA

Tel : +90 312. 284 16 39

Fax : +90 312. 284 37 27

E-mail : grafiker@grafiker.com.tr

Web : grafiker.com.tr

Matbaa, Satış, Yayınevi, Sertifika No: 46683

“Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın desteği ile hazırlanan bu projenin içeriği “Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın görüşlerini yansıtmamakta olup, içerik ile ilgili tek sorumluluk makalelerin yazarlarına aittir.

“ROMANTİKLER NEDEN ÖNEMLİDİR?”: BEŞİR FUAD’DAN HALİT ZİYA’YA, HALİT ZİYA’DAN GEÇ ROMANTİKLERE BİR ROMANTİZM CEVELANI

Esra Nur AKBULAK*

Öz

19. yüzyıla hasredilen romantizm meselesi, 19. yüzyıl Osmanlı edebiyatında da büyük yankı uyandırmıştır. Fransız edebiyatı etkisiyle Osmanlı edebiyatında yükselen romantizm etkisine karşı Beşir Fuad, Victor Hugo biyografisiyle natüralizm tartışmalarının fitilini ateşler; “hayaliyûn-hakikiyûn” tartışmalarını başlatır. Pozitivizmin ışığında, gerçekçi bir edebiyat tahayyülü ortaya koyan ve romantizmin ölümünü Victor Hugo’nun ölümüyle eşitleyen Beşir Fuad, romantizmin sonuna gelindiğini dönem edebiyatçılarına ihtar eder. Öte yandan kendi yazdıkları dahil olmak üzere dönemin gerçekçi edebiyat tasnifine dahil edilen eserler, dünyada olduğu gibi romantizmin belli bir devre, döneme hasredilmeyeceğini, romantizmin realizmle ve sonraki dönemlerde moderniteyle dahi iç içe olduğunu gösterir. Halit Ziya Uşaklıgil’in ilk gerçekçi romanları verdiği iddia edilirken *Mai ve Siyah*’ta ya da *Aşk-ı Memnu*’da romantik tahayyülün izdüşümlerine rastlanır; bu romanlarda facia fikrinin, tesadüflerin, romantik öznenliğin ne düzeyde merkezde olduğu görülür. Tanzimat edebiyatı ve romantizmden kopuşu, tamamen yeni bir başlangıç fikrini askıya alan bu iç içelikler, modernite deneyimiyle şekillenen metinlerdeki romantik öznenliği ve tahayyülü de tartışmayı mümkün kılar. Öznenliği Kartezyen mantığın dışında arayan, büyüü bozulmuş dünyada zaman zaman sürre-

* Arş. Gör., Samsun Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Araştırma Görevlisi. Boğaziçi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Öğrencisi, E-posta: esra.akbulak@samsun.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5658-3581>.

alizm gibi tekniklerle bu alanı yaratan modernist Türk edebiyatında dahi romantizmin etkilerini görmek mümkündür. Bu bildiride Tanzimat edebiyatı sonrasında ilk defa Beşir Fuad'ın gündeme getirdiği romantizmin miadını doldurduğu argümanının geçerliliği ve "Modern edebiyatçılar birer geç romantik midir?" sorusundan yola çıkılarak romantizmin Türkiye modernleşmesindeki rolü Türk edebiyatı odağında tartışmaya açılacaktır. Bu odakta Batı-dışı modernlikleri özgün nitelikleriyle, kendi edebiyatlarıyla tartışmayı Türkiye modeli özelinde mümkün kılmayı hedefleyen bu bildiride estetik modernizmle romantizmin iç içeliği ve romantizmin sürekliliği, 19. yüzyılın ikinci yarısından 1950'lerin modernist edebiyatına uzanan hatta tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Romantizm, Beşir Fuad, estetik modernizm.

"WHY ROMANTICS ARE IMPORTANT?": A ROMANTICISM WANDERING FROM BEŞİR FUAD TO HALİT ZİYA, FROM HALİT ZİYA TO THE LATE ROMANTICS

Abstract

The romanticism issue, which was devoted to the 19th century, had a great impact in 19th century Ottoman literature as well. Against the rising influence of romanticism in Ottoman literature under the influence of French literature, Beşir Fuad ignites the naturalism discussions with his biography of Victor Hugo; It starts the "hayaliyûn-hakikiyûn" discussions. Beşir Fuad, who put forward a realistic literary imagination in the light of positivism and equated the death of romanticism with the death of Victor Hugo, warns the writers of the period that romanticism has come to an end. On the other hand, the works included in the classification of realistic literature of the period, including his own writings, show that romanticism will not be limited to a certain period, as in the world, and that romanticism is intertwined with realism and even with modernity in later periods. While it is claimed that Halit Ziya Uşaklıgil wrote the first realistic novels, projections of romantic imagination are found in Mai ve Siyah or Aşk-ı Memnu; In these novels, it is seen to what extent the idea of disaster, coincidences and romantic subjectivity are at the center. This intertwining, which suspends

the break with Tanzimat literature and romanticism, and the idea of a completely new beginning, makes it possible to discuss the romantic subjectivity and imagination in the texts shaped by the experience of modernity. It is possible to see the effects of romanticism even in modernist Turkish literature, which seeks subjectivity outside of Cartesian logic and creates this field from time to time with techniques such as surrealism in a disenchanted world. In this paper, the validity of the argument that romanticism, which was brought to the agenda by Beşir Fuad for the first time after the Tanzimat literature, is outdated and the question "Are modern writers are late romantic?" Starting from the question, the role of romanticism in the modernization of Turkey will be discussed in the focus of Turkish literature. In this paper, which aims to make it possible to discuss non-Western modernities with their own literature in this focus, specifically for the Turkish model, the intertwining of aesthetic modernism and romanticism and the continuity of romanticism will be discussed, even from the second half of the 19th century to the modernist literature of the 1950s.

Keywords: Romanticism, Beşir Fuad, aesthetic modernism.

Giriş

Romantizmin ne zaman ve nerede başladığından kapsamına kadar birçok hususta belirsizlikle malul olduğunu söyleyebiliriz. Marksist perspektif, romantizmi Endüstri Devrimi'nden bir kaçış olarak yorumlar, Taine ise romantizmi 1789'dan sonra aristokrasiye karşı bir burjuva ayaklanması olarak görür. Ona göre romantizm, toplumun ve tarihin eski, tutucu değerlerine karşı, yeni burjuvazinin itici, diri güçlerinin anlatımıdır. Schlegel romantizmin insanda sonsuzluğa uçmak için doyurulmamış müthiş bir tutkunun, bireyliğin dar sınırlarını aşmak için ateşli bir özlemin ürünü olduğunu söyler (Aktaran Berlin, 2004). Isaiah Berlin'e göreyse romantizm, Hugo'nun yetkeden nefretidir, gizemciliğidir, enerjidir, güçtür, iradedir, bununla birlikte otantik olduğu kadar züppedir, süslü giyinme arzusudur. Büyük imparatorlukların sarsılmasıdır, çılgın bir teşhirciliktir, savaşlar, kısımlar ve dünyaların ezilmesidir. Kısacası ilkelle züppeyi aynı düzlemde buluşturan birlik ve çoğulluktur. Temelde ne kadar farklı romantizm tahayyülü ve tanımı olsa da Berlin'e göre tüm çağlarda romantikleri bir araya getiren

hayal kırıklığı, dünyaya güvensizlik, mevcut dünyanın dışına itilmiş olmaktır. Dolayısıyla mevcut dünyada var olmaya dayanamayan insanların buluşturan bağdaşmaz çoğullukların bir aradalığıdır. Berlin, romantizmi tek bir coğrafyaya hasredilemeyecek, aynı dünyada, farklı koşullarda benzer haletiruhiyeleri paylaşan insanların oluşturduğu bir müşterek bilinç olarak tanımlar (Berlin, 2004).

Buradan Osmanlı modernleşmesi bağlamında Türkçe edebiyatta romantizmin izlerine baktığımızda da romantik tahayyülle ilgili benzer bağdaşmazlıklar ve çoğullukların var olduğunu görebiliriz. Kavramın müphemliği, belli bir zaman ve mekâna hasredilemezliği bilhassa yerel bağlam üzerinden ele alınmaya oldukça müsaittir. Bu bağlamda Namık Kemal’le başlayan eski edebiyat-yeni edebiyat tartışmalarında romantizmin kurucu rolüne ve bu kavram konusunda nasıl bir uyumsuzluğun hüküm sürdüğüne bakmak isabetli olacaktır. Yeni edebiyat kurucularından Namık Kemal, eski edebiyatı değersizleştirmek için sıklıkla “hakikat” kavramına atıf yapar ve klasik divan şiirinin görünümünün ötesindeki alemin alegorisini yapan şiir anlayışına hakiki bulmadığı için itiraz eder. Yeni bir öznellik arayışındaki Namık Kemal, burada da Batılı öznellik modelini esas alır ve eski edebiyatı hayali olmakla itham eder. Klasik şiiri durağan, sabit ve olduğu haliyle tümüyle hayalci bulan Namık Kemal, yeni dünyayı algılamak ve temsil etmek için bu şiir anlayışının yetersizliğinden dem vurur. Öte yandan şairin hayal karşısına hakikati koymasına karşın hakikati “tahayyül” ve “tasavvur” kelimeleriyle eşleştirdiği görülür. Esasen hakikat olarak tanımladığı şey realist değil, son derece romantik bir hakikattir. Basit gerçekliğe muhayyilesiyle şekil veren, verili olanı reddeden şairlik tasarısı, şairin özerk ve romantik bir öznelliğe sahip olduğu bir şiir anlayışına atıf yapar (Öztürk, 2010). Aynı şekilde Namık Kemal ne kadar çok saf gerçekliğe atıf yapsa ve mevcut klasik şiir anlayışının günün şartlarına uymadığını iddia etse de aslında hakikilikten beklediği dış dünyayla çatışmayan, şairin kendi muhayyilesiyle biçim alan bir hakikiliktir. *Mukaddime-i Celal*’de de divan şiirindeki gerçek dışı hayalleri sıralar ve zellileştirirken bunları okuyanların kendilerini devler, gulyabaniler aleminde sanacağını vurgular. Yine ona göre gerçeklik algısından bu denli uzak bir edebi üretim olduğu için bizde roman yoktur. Bir yandan Batılı özneye ve modelle karşı karşıya kalan Osmanlı öznenin yaşadığı şok halinin onu mücbir şekilde paradigmatik bir dönüşüme

zorladığını söyler, öte yandan hakikilik olarak vurguladığı yeni şiir anlayışıyla aslında romantik bir öznelliğe atıf yapar. Nitekim Abdülhak Hamid Tarhan da şiirlerinde doğrudan Namık Kemal'in önerileri ve beklentileriyle şekillenen bir şiir anlayışını benimser ve romantik öznelliğinin, şairin yaratıcı özerkliğinin açığa çıktığı bir şiir evreni kurar. Burada hayal karşısına konan hakikilik, edebiyatın katı gerçekliğe teslim olmadığı, yazar ve şairin hakikati kendi tahayyül ve tasavvuruyla biçimlendirdiği bir idealle biçimlendirilir ancak son kertede bu hakikilik tasarısının da yepyeni bir hayal modeli sunduğu görülür (Öztürk, 2010). Nitekim *İntibah*'ın açılış sahnesi, Namık Kemal'in gerçeklik tasarısını belirleyen romantik tahayyülü sunması ve yazar üzerinde Victor Hugo'nun yoğun etkisini göstermesi bakımından son derece önemlidir.

Sonrasında yeni edebiyat önerisinde bulunan söz konusu yazar ve şairleri hedef haline getiren Beşir Fuad da gerçeklik vurgusuyla hayal-hakikat tartışmalarını edebiyat kamusuna yön verecek şekilde şiddetlendirir. Victor Hugo'nun ölümü üzerine yazdığı Victor Hugo biyografisinde Namık Kemal ve onu destekleyen edebiyat kamusunu hayalcilikle itham eden Beşir Fuad, Victor Hugo'nun ölümüyle eski devrin kapanmasının zaruri olduğu ve yepyeni, pozitivizmin ışığında şekillenen bu edebiyatın eski edebiyat karşısında konumlanması gerektiği üzerinde durur (Beşir Fuad, 2011). Burada akla Beşir Fuad'ın hakikat ve hayalle kastettiği nedir sorusu gündeme gelir. Çünkü o da tıpkı Namık Kemal gibi hayalin karşısına hakikati koyarken ve onun ötesinde romantizmi hedef haline getirirken metodolojik olarak son derece romantik bir güzergâhta hareket eder. Beşir Fuat, bu biyografide pozitivizmi romantik bir bilinçle aşkınlaştırırken bir yandan da Victor Hugo'nun hayatı ve ölümüne dair son derece romantik tasvirlerle baş vurur, arzu ettiği ve yeni edebiyat için vazettiği pozitivist kavrayışının uzağına düşer. Dolayısıyla Türkçe edebiyatta romantizmin alımlanışının son derece muğlak ve çelişkili olduğunu söylemek mümkündür. Zelilleştirilen ancak her defasında gerçeklik, hatta katı realizm tasarısıyla tuhaf biçimde iç içe geçen romantik bir tahayyülle karşı karşıya kalınır. Söz gelimi, Halit Ziya da bu tartışmalara dahil olur *Hikâye* metniyle ve romantizm-realizm tartışmalarında realizmden taraf olduğunu iddia etse de romantizmden ne anladığı ya da metinlerinde ne denli romantik tahayyülden uzak durduğu tartışma konusudur.

Burada Tanpınar'dan itibaren ilk gerçekçi yazar olarak tanımlanan, kurduğu nedensel ağla realist edebiyatın ilk örneklerini sunan bir yazar olarak ele alınan Halit Ziya Uşaklıgil ne denli realist bir edebiyat ortaya koymuştur sorusu gündeme gelir. Karakterlerin determinist koşullarla belirlenen psikolojilerini ve eylemlerinin arka planını sunması bakımından gerçekçi bir yazardan söz etsek de sayfalarca karakterlerin iç dünyasının dökümünü yapar, bunu yaparken karakterin iç dünyasını belirleyen dış dünyayı zaman zaman tamamen unuttur, yoğun benzetmelerle ve sanatsal kaygılarla anlatıyı -kendisinin tanımladığı ve tahayyül ettiği- dış gerçeklikten uzaklaştırır. Öte yandan realist kaidelerle kurgulandığında faciaya ihtiyaç duymayan roman sonlarının neden bu denli faciayla örüldüğünü gerçekçi edebiyat kategorisine hapsedilmiş bir Halit Ziya edebiyatı okumasıyla çözümlemek de mümkün görünmemektedir. Isaiah Berlin'in de ifade ettiği gibi yoğun bir hayal kırıklığını hissettiren romantik tahayyül (Berlin, 2004), en şiddetli biçimde Halit Ziya'nın *Aşk-ı Memnu* ve *Mai ve Siyah* romanlarında gösterir kendini. Gerçekliğin ağırlığı karşısında sürekli simgesellikler yaratma oyunu da romantik tahayyülden ayrı düşünülemez. Halit Ziya bunu yaparken güvenli bağları kaybetmeyi her defasında romanlarında ev metaforuna başvurarak aktarır. Toplumun dayattığı ideal yaşantı dışında kalan, mevcut düzene ayak uyduramayan Ahmet Cemil'in trajedisi, en nihayetinde sürgünle sonuçlanır. Onun karakterlerinin trajik özneliliği kendinden sonraki edebiyatın romantik ironiyle şekillenen içeriğini de belirler. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın kendi kronotopunda var olamayan, zaman ve uzamla uyuşamayan karakterleri, mistik özlemle her defasında ebediliği arayan karakterleri, aynı şekilde Oğuz Atay'ın Ahmet Cemil gibi bir türlü mevcut dünyaya ayak uyduramayan, düzen dışında kalmış karakterleri de nasibini alır bu romantizmden. Nurdan Gürbilek'in de ifade ettiği gibi Atay kendini romantizmin ikilikleriyle ifade eder; "akla karşı duyguyu, gelişmişliğe karşı saflığı, topluma karşı bireyi, resmiyete karşı oyunbazlığı, yetişkinliğe karşı çocukluğu, nihayet Batı'ya karşı Doğu'yu tercih eder, yakın bulur gibidir" (Gürbilek, 2005).

Buradan hareketle Türkçe edebiyatta romantikliğin izdüşümlerini varoluşçu edebiyat izleği üzerinden de düşünmek mümkündür. Nitekim Isaiah Berlin de ne denli uyuşmaz görünse de varoluşçuluğun romantikliğin en büyük kalıntısı olduğunu iddia eder (Berlin, 2004).

1950'lerin mevcut dünyaya güvenini kaybetmiş, bireysel kurtuluşun imkansızlığını kabul eden ancak buna rağmen arayışa devam eden, ötekini, marjda kalanı içerik ve biçimsel çeşitlemelerle sunmaya çalışan, aktarılamaz olanı aktarma derdinde olan 1950 Kuşağı da bu bağlamda romantik tahayyülle iç içe bir avangard estetik ortaya koyarlar. Hakikatin olmadığı yerde hakikati arama uğraşı, fantastik ve gerçek üstü unsurların metne dahilini beraberinde getirir. Mevcut dünyaya yönelik güvenin sarsılması, mevcut dünyada var olma halinin tamamıyla bir külfete dönüşmesi biçim ve içerik dolayımında yepyeni varlık âlemlerini metinlerde görünürleştirir. Türkiye'ye özgülünen modernite deneyimiyle karşı karşıya kalan öznenin dünyanın sürekli değişim dönüşüm içinde olduğunu kabul ederek onunla birlikte devinime ayak uydurma gayreti bilinçdışının, dürtülerin, duyguların daha faal olduğu bir metinselliği, tıpkı romantik öznellikte olduğu gibi dış dünyanın farklı içselliklerle temsilini mümkün kılan yoğun imgelemi de 1950 kuşağı edebiyatının vazgeçilmez unsurlarından biri haline getirir. Sait Faik Abasıyanık, Leylâ Erbil, Onat Kutlar, Orhan Duru, Feyyaz Kayacan ve Bilge Karasu'nun özne-nesne, gerçek-düş, hayal-gerçek sınırlarını ortadan kaldıran metinleri, bütünlüğün kaybedildiğinin idrakinde olan ama o bütünlüğü bambaşka gerçeklik tahayyülleriyle arayan bilinci somutlar. Katı gerçekliğin, Kartezyen mantığın vazettiği ikilikleri, kalıplaşmış edebi konvansiyonelleri yıkma teşebbüsüyle metinlerde sürreel ve fantastik yeni dünyalar inşa etme pratiği iç içe geçer. Yıkıcılığın, yozlaşmışlığın karşısına içsel duyuş ve kavrayışla, duygulanımlarla inşa edilmiş mevcut gerçekliği ve dünyeviliği aşan yeni dünyevilikler ve âlemler koyma, bunu daha iyiye gitme ve ilerleme doktrinlerine yönelik itirazlarla şekillendirme tam da bu romantik tahayyülle iç içe geçmiş estetiğin ürünüdür. Hiçbir zaman tam anlamıyla özdeşleşilmesi mümkün olmayan, mimetik olanın sınırların dışındaki bu dünyalarda ötekilerin, nesnelerin, şeylerin, duyguların, madunların failliğini temsil etme çabası, bir yandan dünyanın büyüsunun ve bütünlüğünün bozulduğunun ilanıdır, diğer yandan bambaşka âlemleri metin düzlemine taşıyarak, seküler bir formda farklı dünyevilikler yaratma gayreti, romantik bilinçten bağımsız düşünülemez. Dolayısıyla Tanzimat'tan itibaren netameli bir konu olan ve türlü müphemliklerle malul romantizmin Türkçe Edebiyat dolayımında her dönemde bir geçerliliğinin olduğunu, belli bir döneme, edebi temayüle hasredil-

lemeyecek bir kapsamı olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Peter Gay de modernistleri “geç romantikler” olarak tanımlar ve romantiklerin kendiliğin keşfine yönelik içten arzularını üst noktaya taşıyan modernistlerin her ne kadar uçarı görünseler de yüksek dozda geri dönüştürülmüş romantizmin felsefesiyle hareket ettiklerini ifade eder. Bu yeni romantizm, yeni tür dinlere, dünyeviliklere ve zevklere göre uyarlanmıştır (Gay, 2023). Dolayısıyla bugün “kendilik kültü”yle, içselliğin kazandığı değerle, yeni dünyevilikleri arayan ve yaratan romantik bir estetizmden söz etmek ve romantizmin Türkçe Edebiyat için de zamanlar üstü bir niteliğe sahip olduğunu iddia etmek mümkündür. Öte yandan bu süreklilik, romantik tahayyülün gerçeklik ilkesiyle karşıtlık içinde olmadığını, tam tersine mevcut gerçekliği aşmak için sürekli onunla ilişkilendiğini, onun tarafından onu aşmak üzere biçimlendiğini de gösterir.

KAYNAKÇA

Beşir Fuad (2011). *Victor Hugo Yaşam Öyküsü*. Özgür Yay.

350

Berlin, I. (2004). *Romantikliğin Kökleri*. (Çev. Mete Tunçay). Yapı Kredi Yay.

Gay, P. (2023). *Romantikler Neden Önemlidir?* (Çev. Kerime Dalyan). Yapı Kredi Yay.

Gürbilek, N. (2004). *Yer Değiştiren Gölge*. Metis Yay.

Öztürk, V. (2010). *Türk Şiirinin Romantik Kökleri: Abdülhak Hâmid'in Şiirinde Romantik*

Özellik. (Yayımlanmamış Doktora Tezi.) Boğaziçi Üniversitesi.